

УДК 821.161.2: [37.015.31:7]

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

(Полтава)

ІДЕЯ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРАХ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

На основі творчої спадщини І. Котляревського досліджено та проаналізовано ідею естетичного виховання особистості у літературній творчості педагога-просвітника.

Ключові слова: *Котляревський І., естетичне виховання, особистість, принципи народної педагогіки, українська етнографія, національне виховання, національно-культурні традиції.*

Становлення української державності, інтеграція України у світове та європейське співтовариство зумовлюють гостру потребу модернізації національної системи освіти, піднесення інтелектуально-культурного рівня суспільства, духовного відродження нації. Значною мірою розв'язанню означених завдань сприяє всебічне вивчення історії української освіти і педагогічної думки й активне використання спадщини вітчизняних педагогів минулих століть у практичній діяльності сучасних навчально-виховних закладів.

До видатних особистостей кінця XVIII – першої половини XIX ст. належить Іван Петрович Котляревський (1769-1838 рр.) – педагог, письменник, громадсько-просвітницький діяч.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що педагогічні ідеї просвітницько-виховної діяльності І. П. Котляревського знайшли своє відображення в статтях авторів радянського періоду та часів незалежної України. В цьому контексті вагомими є публікації Т. Ісаєнко, Н. Кучми, О. Мазуркевич, Н. Манжелій, В. Мирного, І. Пухи, І. Терещенко, В. Цини. Глибоке вивчення знайдених матеріалів свідчить про те, що ідея естетичного виховання особистості у просвітницько-виховній діяльності І. П. Котляревського не розглядалася системно й потребує спеціальної наукової розробки, узагальнення й творчого використання.

Метою даної публікації є аналіз літературної творчості І. Котляревського та висвітлення провідної педагогічної ідеї естетичного виховання особистості.

Аналіз літературних творів „Енеїда”, „Пісня на Новий 1805 год князю Куракіну”, „Ода Сафо”, „Наталка Полтавка”, „Москаль-чарівник”, використання системи наукових методів дозволили відстежити такі принципи народної педагогіки, які для І. Котляревського були основоположними: народності, культуровідповідності, гуманізму, демократизму, історизму. Фундаментальним у педагогічному світогляді І. Котляревського є принцип народності виховання, який став базовим у розвитку його педагогічних поглядів на виховання особистості і визначив виступ за збереження української мови, літератури, вивчення історії рідного краю, культури для усвідомлення народу як феномена [13, с. 85].

Для творів І. Котляревського характерним є звернення до народнопоетичної творчості, зумовленої „світоглядом, ідейними позиціями Котляревського, його гуманізмом і патріотизмом, просвітительськими і демократичними тенденціями” [8, с. 7]. Так, у поемі „Енеїда”, щоб зацікавити читача, привернути його увагу до рідного краю, підкреслити, що автор саме про свою країну веде розповідь, і надати поемі національного колориту, І. Котляревський уводить у канву твору назви населених пунктів Полтавщини (Лубни, Опішня, Київ, Полтава, Лип'янка, Будянка, Решетилівка, Івашки, Мильці, Пушкарівка, Будища, Горбанівка) [5, с. 113]. У п'єсі „Наталка Полтавка” автор також називає відомі куточки Полтави і навколишні села: гора Панянка, Мазурівка, Тахтаулове, Коломак [5, с. 221, 223, 226, 241].

Окремим дійовим особам І. Котляревський дає українські імена і прізвища. Так, у поемі „Енеїда” він згадує П. Сагайдачного й П. Дорошенка, а в пеклі Еней зустрів троянців: Педька, Терешка, Шеліфона, Панька, Охріма і Сізьона, Пархома, Іська і Феська, Стецька, Ониська, Опанаса, Свирида, Лазаря, Тараса, Дениса, Остапа, Овсія, Вернигору Мусія, у наречені радить вибирати дівчат з українськими іменами – Миньку або Прісію [5, с. 90].

Автор уживає назви чинів козацького війська – сотник, хорунжий, асаул, атаман; козацьких атрибутів – значки з хоругвою, бунчуки і бубни з булавою; козацьких видів зброї – списи, мушкети, рушниці, оружини, гвинтівки, фузії без пружин, булдимки, флінти і яничарки, піки, ратища, гаківниці, гармати [5, с. 124-126].

Таким чином, перелік видів зброї, подій у художніх творах здійснюється на засадах народознавства і спрямоване на виховання любові до рідного краю, до людей, які тут проживають, покликане визвати повагу до козацьких атрибутів, слави козацького війська, що сприяє формуванню у підростаючого покоління духовних цінностей.

Дослідженням установлено, що в поемі „Енеїда”, у п'єсах „Наталка Полтавка” та „Москаль-чарівник” широко відтворена українська етнографія, пізнання побуту, культури народу: подано найменування українських страв, напоїв, різних видів одягу, посуду [2, с. 47]. Так, наприклад, в „Енеїді” здійснено детальний колоритний опис таких українських національних страв, як галушки, лемішка, куліш, локшина, індик, зубці, путря, кваша, маковий медовий шулик, слив'янка, мед, пиво, брага, сирівець, горілка проста, калганка, хрін із квасом, рябчики, тетеря, саламаха, кав'яр, борщ до шпундрів з буряками, до соку каплуни, з отрібки баба-шарпанина, печена з часником свинина, крохмаль, просілне з ушками, з грінками, і юшка з хляками, з кишками, телячий лизень, ягни, до софорку кури, сластьони, коржики, стовпці, пухкі з кав'яром буханці,

часник, рогіз, паслін, кислиці, козельці, крутії яйця з сирівцем [5, с. 28, 32, 45, 93, 106]. У п'єсі „Москаль-чарівник” перелік страв доповнено: печена курка, пряжена ковбаса, вареники, біла паляниця [6, с. 30, 310]. Отже, детальний опис українських страв відображає народні традиції, смаки, дух епохи, у яку відбуваються описувані події.

Цій же меті слугує й опис національного одягу в літературній творчості І. Котляревського. Український одяг кінця XVIII – першої половини XIX ст. відбивав складність соціальної структури суспільства. Представники різних соціальних груп відрізнялися своєрідністю вбрання. Костюм того часу був особливою позначкою належності людини до певної соціальної групи. І. Котляревський удається до опису етнографічних подробиць життя українців, у тому числі й опису традиційного одягу, який відображає дух епохи, описаних подій. У поемі „Енеїда” розкішний одяг цариці Дідони підтверджує її панівне становище, підкреслює державні привілеї: „Взяла кораблик бархатовий, спідницю і корсет шовковий, і начепила ланцюжок” [5, с. 34]. Згадується в поемі „єдамашковий шушон” – рід накидки з товстої шовкової тканини з візерунками, яку носили як представники української шляхти, так і козацької старшини. Одяг Енея також свідчить про його приналежність до заможної козацької старшини: сорочка з тонкого полотна, чоботи, шапка, пояс з каламайки [5, с. 110]. Одяг сестри цариці Дідони Ганни – „юпочка баєва, запаска фаналева, стьонжки, намисто і ковтки” – свідчить про її статус панночки середнього достатку [5, с. 33]. У п'єсі „Наталка Полтавка” вказується, що Возний був одягнутий у жупан – одяг, який носила заможна козацька старшина. У п'єсі „Москаль-чарівник” згадується очіпок, намітка, плахта – буденний жіночий одяг – та мундир – одяг солдата. Традиційний одяг задовольняє не лише матеріальні, але й духовні потреби людей, виконуючи побутові, соціальні, обрядові функції та задовольняючи естетичні смаки. Таким чином, в описі одягу І. Котляревському притаманний етнографізм, за допомогою якого здійснюється виховання інтересу до людей минулої епохи, підсилюється виховне значення характеру героя або розкривається негативне ставлення до нього.

Педагог уважав, що у виховній роботі велике значення мають національно-культурні традиції, повір'я, звичаї. У своїх творах він розкриває їх багатство, ознайомлення з яким надає вихованню національної спрямованості, допомагає формувати національну свідомість, шанобливе ставлення до культурної спадщини. На нашу думку, народні вірування, повір'я, уведені в поему „Енеїда”, підкреслюють національний колорит твору. Так, І. Котляревський засвідчує, що на основі знання цілющих властивостей українських трав готуються лікувальні відвари, від яких „боль рани зараз уняло” [5, с. 205]. Крім того, автор перелічує назви українського зілля: „васильки, папороть, шавлію, петрів батіг і конвалію, любисток, просерень, чебрець”, підкреслюючи багатство української природи, виховуючи закоханість у її красу, у лікувальну силу [5, с. 97]. Стара баба Яга, яка жила в лісі, уміла, за народними повір'ями, допомагати людям, ворожити на зорях, шептати од заушниці, виливати переполох, одганяти зурочення, замовляти гадюк [5, с. 67]. Отже, І. Котляревський спирається на виховний зміст народних вірувань, щоб сприяти вихованню в підростаючого покоління любові до свого краю, народу.

Національної спрямованості ідеї виховання служить опис у поемі „Енеїда” національно-культурних звичаїв, який підкреслює приналежність українців до християнської віри, шанобливість до старших, повагу до звичаїв батьків. Звичай є засобом збереження і передачі від покоління до покоління досвіду українського народу, виконує роль регулятора поведінки, стає нормою поведінки дитини і виконується майже автоматично. За народним звичаєм, перед початком важливої справи слід прочитати молитву. Із молитви розпочав Еней важку дорогу – пошуку золотого дерева в густому лісі [5, с. 71]. Народна педагогіка переконує, що вбита людина вже не є ворогом, її потрібно поховати. Саме про дотримання таких звичаїв іде мова у зверненні латинян до Енея, коли вони попросили дозволу „тіла убитой рати... землі предати” [5, с. 191]. Відповідь Енея свідчить: для нього звичаї його батьків – закон, він дозволяє це зробити й оголошує перемир'я. Такі вчинки виховують повагу до тих, хто пам'ятає і шанує на-

родні звичаї. Прикладом дотримання українського звичаю після поминального обіду роздавати бідним людям милостиню є епізод, де Еней, „З кишені вийнявши півкіпки, шпурнув в народ дрібних, як ріпки, щоб тямали його обід” [5, с. 47].

Ураховуючи сказане вище, приходимо до висновку, що звичай – це те, до чого людину треба привчати з раннього дитинства. Отже, виховне значення звичаїв полягає в тому, „що дотримання чи безпосереднє виконання їх вимог... є засобом прищеплення молоді певних моральних якостей” [9, с. 9; 10, с. 346].

У нерозривній єдності зі звичаями розглядаються письменником і українські народні традиції. Опис традицій у поемі „Енеїда” має виховне завдання – регулювання духовних якостей індивіда, які йому необхідні для правильної поведінки. Здавна існує традиція, ідучи в гості, гарно одягатися, прийшовши – вклонитися, прощаючись – поцілуватися. Саме так і відбувалася зустріч Юнони з Еолом, Венери і Меркурія із їхнім батьком Зевесом [5, с. 27, 29, 37].

Чітко окресленим прикладом дотримання українських традицій є опис поминального обіду, який улаштував Еней на честь свого померлого батька Анхіза, сказавши: „Зробити поминки я хочу, поставити обід старцям” [5, с. 46]. Педагогічний механізм традицій діє шляхом формування відповідних духовних якостей людини. Виховні наслідки дотримання традицій свідчать, що формуються складні моральні якості, які надають ту чи іншу спрямованість поведінці. У п'єсі „Наталка Полтавка” наведено приклад дотримання традиції подачі весільного рушника нареченому в час сватання: Наталка подає такого рушника Возному [5, с. 253]. У п'єсі „Москаль-чарівник” описано традицію проведення вечорниць [5, с. 291].

Питання виховання молоді на національно-культурних традиціях є актуальними для сучасної школи. „Без знання своєї історії, культури, свого родоводу, традицій народу і сім'ї неможливо виховати патріота України, який би характеризувався національною самовідданістю, був здатним дбати про успіх соціальних і економічних перетворень сучасності, трудитися для розквіту Батьківщини в майбутньому”, – вважає А. Бойко. [10, с. 331]. Отже, особлива роль традицій полягає в тому, що вони захищають національну самобутність нашого народу. Коли настає відрив у розвитку суспільства від усталених народних традицій, то це веде до морального, культурного та економічного занепаду. Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони виступають як результат виховних зусиль народу протягом віків та незамінний виховний засіб. Через систему традицій кожний народ відтворює свою духовну культуру, характер і психологію у своїх дітях [12, с. 150].

Отже, досвід І. Котляревського, який поклав „початок у справі наукового вивчення рідної народності” [3, с. 150], сприяв відродженню народних звичаїв, традицій, мови, культури як засобів формування національної свідомості. Проведений аналіз літературних творів І. Котляревського свідчить, що його ключовою педагогічною думкою було переконання: виховання повинно мати національний характер і базуватися на основному принципі – народності, тому вся система педагогічних поглядів І. Котляревського проіннята ідеєю народності.

У літературній творчості І. Котляревського принцип народності нерозривно пов'язаний із принципом культуровідповідності, який передбачає формування національної свідомості на глибокому знанні й творчому сприйнятті духовних скарбів народу, шанобливому ставленні до рідної мови, готовності працювати в ім'я України [10, с. 74].

Багаторічний практичний досвід дослідження надбань української культури дозволив І. Котляревському встановити, що активне творче використання скарбів народної творчості є могутнім, ефективним засобом виховання особистості, оскільки сприяє збереженню ментальності українського народу, засвоєнню його історичного та духовного досвіду [1, с. 9]. Різномічне вивчення різних жанрів народної творчості як складника української народної культури дозволило І. Котляревському виділити ті жанри, які в системі виховної роботи мають найбільший виховний вплив.

Педагог був переконаний, що введення у літературні твори народної пісні допоможе передати внутрішній стан героя, його характер, світосприйняття. У поемі „Енеїда”, п'єсах „Наталка Полтавка”, „Москаль-чарівник” він використав багато народних пісень різних жанрів: ліричні та історичні пісні („У сусіда хата біла...”, „Гомін, гомін по діброві...”, „Ой не відтілі вітер віє...”, „Ой був та нема...”; історичні – про П. Сагайдачного, Запорізьку Січ, Полтавську перемогу 1709 р., пікінерів, захоплення Бендер – турецької фортеці в Бессарабії). І. Котляревський виступав не тільки як досконалий знавець народної пісні, але і як талановитий новатор. Переробляючи тексти пісень, він водночас зберігав національний народний колорит цих творів. Слова ж до деяких пісень він складав особисто: „Віють вітри, віють буйні...”, „Видно шляхи полтавські...”, „Ой я дівчина Полтавка...”, „Ой мати, мати...”, „Чи я тобі, дочко, не добра бажаю...” та інші [14, с. 95]. У деякі пісні вносилися часткові зміни тексту відповідно до ідейного задуму п'єси. Так, Петро виконує пісню „Та йшов козак з Дону та з Дону додому...”, де йдеться про злу долю заробітчанина. Але там, де говориться, що він пропиває все зароблене, І. Котляревський уводить нові рядки: „...ой коли б ти, доле, вийшла ком ні в поле, тоді б ти згадала, кого обижала” [4, с. 157]. За допомогою пісень автор передає в образах Наталки, Петра, Миколи поетичну вдачу свого народу, вільнолюбність. Пісні, які виконує у водевілі „Москаль-чарівник” Фінтик, відбивають бідність його духовного світу. Музика сприяла активізації естетичних почуттів, пробудженню творчих сил та фантазії. У поемі „Енеїда” згадуються народні музичні інструменти, на яких виконували запальні танці та народні пісні [7, с. 94] – бандура, дудка, скрипка, сопілка. Отже, приходимо до висновку, що введення української народної пісні до літературних творів І. Котляревського мало не тільки виключно культурно-мистецьке значення, а й відіграло велику роль у національному вихованні молоді.

Важливим засобом виховання І. Котляревський уважав народний танок, який завжди приваблював молодь тим, що в ньому відбиваються вдача українського народу, його звички, характер, національна самобутність та ментальність. Прикладом може слугувати опис гуляння троянців у цариці Дідони у місті Карфагені, де виконувались народні танці: вегері, гоцак, гайдук, дудочка, халяндри, журавель – весільний танець [5, с. 33, 95, 96]. Через танцювальні навички, рухи, зміст танцю, образ виховується художній смак, розкривається індивідуальність дитини, формується почуття патріотизму.

Дієвим засобом естетичного виховання підростаючого покоління, на думку І. Котляревського, є прилучення його до образотворчого мистецтва. Образотворче мистецтво допомагає розумінню прекрасного в природі, у житті, навчає створювати красу, пробуджувати добрі почуття. У поемі „Енеїда” автор знайомить читачів з репродукціями художніх творів: дає широкий перелік лубочних картин, поширених у XVII-XVIII ст. [5, с. 109], якими прикрашений палац царя Латина. На них зображені казкові та історичні персонажі: цар Горох, Бова, Полкан, Соловей-розбійник, перемога Олександра Македонського над індійським царем Пором (IV ст. до н.е.), козак Мамай, Ілля Муромець – богатир, герой билин і казок; ватажок селянського повстання 1768 р. Максим Залізняк, Семен Гаркуша – відомий повстанець другої половини XVIII ст., Картуш – Луї Домінік – французький розбійник, Ванька Каїн – російський злодій [5, с. 109].

Особливе місце І. Котляревський у вихованні підростаючого покоління відводить народним ремеслам і художнім промислам. Про високий рівень розвитку ковальської справи, майстерність ремісників, які володіють різною технікою роботи з металом, свідчить процес виготовлення зброї для Енея. Вулкан запевняє Венеру: „Зроблю не зброю, чудо рідке, ніхто якого не видав” [5, с. 140].

І. Котляревський показав, що український народ завжди прагнув до прекрасного, створював твори мистецтва високого рівня, завдяки чому мав великий вплив на виховання у молоді загальнолюдських цінностей, етнічної самобутності, неповторності, величі й краси. Педагогічне значення естетичного виховання полягає в тому, що воно допомагає всебічно й глибоко пізнати свій народ, його минуле й сучасне, сприяє фор-

муванню моральних цінностей особистості, виховує гордість за етнічну приналежність до українського народу. Отже, у своїх творах І. Котляревський обстоював ідею естетичного виховання засобами народної пісні, танцю й образотворчого мистецтва.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів педагогічної діяльності І. Котляревського й потребує цілісного, системного розгляду та аналізу його педагогічної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бовсунівська Т. Утвердження незнищенності нації : „Енеїда” і проблеми українського етногенезу / Т. Бовсунівська // Слово і час. – 1994. – № 9/10. – С. 8-11.
2. Дегтярова Г. А. Опис українських страв у поемі І. Котляревського „Енеїда” / Г. А. Дегтярова // Все для вчителя. – 2003. – № 3. – С. 46-48.
3. Ефименко А. Котляревский в исторической обстановке / А. Ефименко // Вестник Европы. – 1900. – № 3. – С. 319-339.
4. Кирилюк Є. П. Живі традиції. І. Котляревський та українська література / Є. П. Кирилюк. – К. : Дніпро, 1969. – 350 с.
5. Котляревський І. П. Вибране / І. П. Котляревський. – Х. : Прапор, 1980. – 280 с.
6. Котляревський І. П. Твори / І. П. Котляревський. – К. : Держ. вид-во худож. літ., 1960. – 320 с.
7. Котляревський І. П. – перший класик нової української літератури : зб. наук. статей. – Ч. 1. – Полтава : ПДПУ ім. В. Г. Короленка, 1998. – 159 с.
8. Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського. – Вип. 1. – Полтава, 1958. – 99 с.
9. Новиков А. Національні пріоритети Івана Котляревського : до 240-ї річниці від дня народження українського письменства / А. Новиков // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 1. – С. 8-11.
10. Педагогіка : Інтегрований курс теорії та історії : Навч.-метод. посібн. для закл. вищ. пед. освіти III-IV рівнів акредит. : У 2 ч. / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка [А. М. Бойко (ред.)]. – К. : ВІПОЛ, 2002. – Ч. 2. – 2004. – 498 с.
11. Северін М. Д. Приказки та прислів'я в драматичних творах І. П. Котляревського / М. Д. Северін // Наукові записки [Полтавського літ.-мем. музею І. П. Котляревського]. – Вип. 3. – Полтава, 1961. – С. 78-87.
12. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с.
13. Халімончук А. М. Принципи народності І. П. Котляревського – митця / А. М. Халімончук // Українське літературознавство : міжвідомч. республіканськ. зб. – 1970. – Вип. 9. – С. 81-87.
14. Шубравський В. Фольклорно-етнографічні джерела п'єс Івана Котляревського / В. Шубравський // Народна творчість і етнографія. – 1969. – № 4. – С. 94-98.

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

ИДЕЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ И. КОТЛЯРЕВСКОГО

На основе творческого наследия И. Котляревского исследовано и проанализировано идею эстетического воспитания личности в литературном творчестве педагога-просветителя.

Ключевые слова: Котляревский И., эстетическое воспитание, личность, принципы народной педагогики, национальное воспитание, украинская этнография, национально-культурные традиции.

LESYA PETRENKO

THE IDEA OF AESTHETIC UPBRINGING OF THE PERSON IN THE WORKS BY I. KOTLYAREVSKY

On the basis of the creative heritage of I. Kotlyarevsky the idea of the aesthetic upbringing of the personality in the literary work of the pedagogue is investigated and analysed.

Keywords: Kotlyarevsky I., aesthetic upbringing, personality, the principles of traditional folk pedagogics, national education, Ukrainian ethnography, the national of culture tradition.

Держано 9.09.2012, рекомендовано до друку 10.10.2012.